

Katarzyna PLUTA*

Kanoniczne procesy małżeńskie a prawo polskie

Uwagi wprowadzające

Instytucja małżeństwa stanowi szczególny przedmiot zainteresowania państwa oraz Kościoła katolickiego (także innych związków wyznaniowych), chociaż nie jest ona „wytworem ani kościelnego, ani państwowego systemu prawnego, albowiem to sami małżonkowie małżeństwo zawierają”¹. Niemniej jednak w prawodawstwie tych wspólnot można z łatwością odnaleźć regulacje prawne, które umożliwiają realizację przysługującego każdej jednostce prawa do zawarcia związku małżeńskiego. Można odnaleźć również regulacje, które: stwierdzają nieistnienie związku małżeńskiego, normują jego rozwiązanie, unieważnienie czy też orzeczenie jego nieważności.

Zgodnie z zasadą nierozzerwalności, objawioną przez Chrystusa i formalnie określoną na Soborze Trydenckim, zarówno doktrynie, jak i ustawodawstwu Kościoła katolickiego obce są pojęcia rozwodu i unieważnienia małżeństwa, znane w prawodawstwie świeckim. Oznacza to, że ważne zawarte i dopełnione małżeństwa nie tylko nie można rozwiązać, ale nawet unieważnić. Unieważnienie bowiem w rozumieniu prawa kanonicznego niczym nie różniłoby się od rozwodu². W myśl kan. 1141 Kodeksu prawa kanonicznego (dalej: KPK)³ małżeństwo ważne i dopełnione nie może być

* Uniwersytet Opolski, Wydział Prawa i Administracji, e-mail: kpluta@uni.opole.pl.

¹ P. Majer, *Małżeństwo jako przedmiot zainteresowania Kościoła i państwa – prawo kanoniczne a małżeństwo cywilne*, [w:] *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 14–16 stycznia 2003)*, red. A. Mezglewski, Lublin 2004, s. 254.

² W. Góralski, *Wokół małżeństwa kanonicznego*, Lublin 1993, s. 55.

³ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Paulii Papae II promulgatus. Wprowadzony na mocy konstytucji apostolskiej Sacrae disciplinae leges z dnia 25 stycznia 1983 r.*, „Acta Apostolicae Sedis” 1983, p. 1–317; tekst polski [w:] *Kodeks prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu. Tekst dwujęzyczny*, tł. E. Szafranowski, Poznań 2008.

rozwiązane żadną władzą ludzką oprócz śmierci. Prawodawca kościelny przewiduje jednak dwa sposoby ustania małżeństwa: orzeczenie jego nieważności (kan. 1671–1691) oraz rozwiązanie węzła (kan. 1141–1150 i 1697–1706). Pierwszy sposób nie rozwiązuje węzła małżeńskiego, ale stwierdza, że on nigdy ważnie nie istniał. Drugi zaś stanowi prawdziwe i właściwe zerwanie węzła małżeńskiego, ważnie powstałego, lecz zanim jeszcze mógł on osiągnąć absolutną i pełną nierozzerwalność⁴. Ponadto do procesów małżeńskich zaliczono sprawy o separację małżonków (kan. 1151–1153 w zw. z kan. 1692–1696). Do tej grupy należy również proces w sprawie domniemanej śmierci współmałżonka, choć nie stanowi on typowego postępowania małżeńskiego (kan. 1707).

Nie ulega wątpliwości, że jurysdykcja w sprawach małżeńskich została rozdzielona wprost między sądy powszechne i kościelne, jednakże w artykule dokonam analizy wykazującej, czy i ewentualnie jaki wpływ może wyrzucić orzeczenie wydane na podstawie prawa kanonicznego w systemie prawa polskiego.

Matrimonium non existens

W sytuacji gdy nie zaistniały wszystkie przesłanki konieczne do zawarcia małżeństwa kanonicznego, to jest gdy nupturienti nie byli różnej płci, oświadczenia nie zostały złożone jednocześnie, oświadczenia zostały złożone przed osobą niebędącą właściwie umocowanym duchownym oraz w obecności dwóch świadków, osoba, która złożyła oświadczenie za kogoś innego, nie była prawidłowo ustanowionym pełnomocnikiem – wówczas oświadczenie nupturientów nie wywołało żadnych skutków prawnych. Tym samym małżeństwo kanoniczne nigdy nie zaistniało, co w doktrynie przyjęło się określać mianem *matrimonium non existens*. Prawodawca kościelny nie wyodrębnia specjalnej procedury dotyczącej ustalenia nieistnienia małżeństwa, dlatego sprawy te prowadzone są w oparciu o przepisy kan. 1671–1691 dotyczące stwierdzenia nieważności małżeństwa⁵. Instytucja małżeństwa nieistniejącego różni się od stwierdzenia nieważności małżeństwa, m.in. tym, iż w pierwszym przypadku małżeństwa w ogóle nie było, zaś w drugim umowa małżeństwa została zawarta wadliwie.

Stwierdzenie nieważności małżeństwa

Stwierdzenie nieważności małżeństwa kanonicznego odbywa się w specjalnym procesie przewidzianym przez ustawodawcę kościelnego. Instruk-

⁴ W. Góralski, *op. cit.*, s. 55.

⁵ Szerzej na ten temat zob. np. B. Sienicka, *Nieistnienie małżeństwa w prawie cywilnym a stwierdzenie nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2016, nr 2, s. 240.

cja sprawy musi się opierać na konkretnym tytule prawnym, który stanowi podstawę stwierdzenia nieważności małżeństwa. Prawodawca kościelny wymienia trzy grupy przyczyn będących podstawą stwierdzenia nieważności małżeństwa. Są to: poszczególne przeszkody zrywające, wady zgody małżeńskiej oraz niezachowanie właściwej formy zawarcia małżeństwa. Należy podkreślić, że ustawodawca kościelny w kan. 1060 zawarł domniemanie stanowiące, iż małżeństwo cieszy się przychylnością prawa, dlatego w razie wątpliwości należy uznać je za ważne, dopóki nie udowodni się czegoś przeciwnego.

Stwierdzenia nieważności dokonuje sąd kościelny odpowiedni według swojej właściwości (kan. 1672). Prawo do wniesienia skargi o nieważność małżeństwa mają sami małżonkowie lub rzecznik sprawiedliwości, kiedy nieważność małżeństwa została już rozgłoszona i jeżeli małżeństwo nie może zostać uważnione albo nie jest to wskazane (kan. 1674 § 1)⁶. W wyjątkowych przypadkach można także zaskarżyć ważność małżeństwa po śmierci jednego lub obojga małżonków (kan. 1674 § 2).

Sędzia zobowiązany jest przed przyjęciem sprawy zastosować środki pastorałne, by małżonkowie, jeżeli to możliwe, zostali doprowadzeni do wznowienia wspólnego życia małżeńskiego (kan. 1675). Przed zaakceptowaniem skargi sędzia powinien porozmawiać ze stroną powodową na temat ewentualnego pogodzenia się. W większości jednak przypadków jest to zwyczajnie niemożliwe, gdyż najczęściej strony są już od wielu lat w nowych cywilnych związkach. Skargę powodową, właściwie uzasadnioną, należy wnieść do odpowiedniego trybunału kościelnego⁷. Składający skargę o nieważność małżeństwa musi powołać się na przyczynę powodującą jego nieważność. KPK wymienia trzy grupy takich przyczyn. W kan. 1083–1094 stanowi, że istnienie jakiegokolwiek przeszkody zrywającej, od której niemożliwa jest dyspensa, czyni małżeństwo nieważnym. W kan. 1097–1107 wskazuje defekty zgody małżeńskiej. Wreszcie w kan. 1108 reguluje kwestię niezachowania formy kanonicznej zawarcia małżeństwa. Zgodnie z tym kanonem wymagane jest, aby asystował przy jego zawieraniu tzw. świadek kwalifikowany – miejscowy ordynariusz albo proboszcz, albo kapłan lub diakon delegowany przez jednego z nich. Wymagana jest również obecność dwóch świadków zwyczajnych.

Podobnie do procedury cywilnej, w trybunałach kościelnych występuje powód, pozwany, sędzia, itp. W procesie uczestniczy także obrońca wężła, którego zadaniem jest, jak sama nazwa wskazuje, obrona wężła małżeń-

⁶ W. Góralski, *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011, s. 404.

⁷ Warto podkreślić, iż w prawie kanonicznym pojęcie sądu funkcjonuje równoległe z pojęciem trybunału. Natomiast na gruncie prawa polskiego, zgodnie z art. 10 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm., władzę sądowniczą stanowią sądy i trybunały – jako niezależne od siebie i zupełnie różne instytucje wymiaru sprawiedliwości.

skiego. W uwagach przedwyrokowych wyraża on swoją opinię i przedstawia argumenty, które przemawiają za ważnością danego małżeństwa lub jego nieważnością, a w czasie procesu traktowany jest jako strona procesowa ze wszystkimi wynikającymi z tego faktu prawami. Pominięcie wezwania obrońcy węzła może doprowadzić do nieważności wyroku (kan. 1433).

W każdej diecezji sędzią pierwszej instancji w sprawach o nieważność małżeństwa, których prawo wyraźnie nie wyłącza, jest biskup diecezjalny, który może wykonywać władzę sądowniczą osobiście lub przez innych, według przepisów prawa. Biskup ma obowiązek ustanowienia dla swojej diecezji trybunału diecezjalnego dla spraw o nieważność małżeństwa, z zachowaniem uprawnienia tegoż biskupa do przyłączenia się do sąsiedniego trybunału diecezjalnego lub międzydiecezjalnego. Sprawy o nieważność małżeństwa zastrzeżone są dla kolegium składającego się z trzech sędziów. Winien mu przewodniczyć sędzia będący duchownym, pozostałymi sędziami mogą być także świeccy. Jeżeli w diecezji albo w sąsiednim trybunale diecezjalnym lub międzydiecezjalnym nie ma możliwości ustanowienia trybunału kolegiального, biskup moderator winien powierzyć sprawę jednemu sędziemu będącemu duchownym, który, tam gdzie jest to możliwe, winien dobrać sobie dwóch asesorów o sprawdzonym życiu, biegłych w naukach prawnych lub humanistycznych, zatwierdzonych przez biskupa do tego zadania; sędzia jednoosobowy, o ile nie stwierdzono inaczej, posiada kompetencje, jakie przysługują kolegium, przewodniczącemu lub ponensowi. Trybunał drugiej instancji do ważności winien być zawsze kolegialny. Od trybunału pierwszej instancji apeluje się do trybunału metropolitalnego drugiej instancji (kan. 1673).

Na mocy kanonu 221⁸ prawodawca kościelny potwierdza naturalne prawo do sądu. Pomimo istnienia typowej władzy sądowniczej wymiar sprawiedliwości obecny w Kościele ma swoją specyfikę. Jego charakter jest szczególny – opiera się bowiem nie na samej sprawiedliwości, a więc precyzyjnym stosowaniu przepisów prawa, ale także na słuszności, która jest wyższą sprawiedliwością opartą na trosce o dobro drugiego człowieka i dobro Kościoła. A zatem podstawę rozstrzygnięć sądu kościelnego stanowić będzie sprawiedliwość i prawda obiektywna⁹.

W dniu 8 grudnia 2015 r. na mocy Listu apostolskiego papieża Franciszka *motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*¹⁰ weszły w życie liczne zmia-

⁸ „Wiernym przysługuje legalne dochodzenie i obrona przysługujących im w Kościele uprawnień na właściwym forum kościelnym według przepisów prawa”. Szerzej na ten temat zob. np. G. Leszczyński, *Prawo wiernego do sprawiedliwego procesu*, „Prawo Kanoniczne” 2012, nr 4, s. 159–174.

⁹ Jednakże należy mieć na uwadze, iż w Kościele obowiązuje zasada *suprema lex salus animarum est*.

¹⁰ Franciscus PP., *Litterae apostolicae motu proprio datae „Mitis Iudex Dominus Iesus” qui bus canones Codicis Iuris Canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur*, Vaticanus 2015; tekst polski: Franciszek, *List apostolski motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus”*

ny w procedurze stwierdzania nieważności małżeństwa kanonicznego. Od momentu wprowadzenia zmian zrodził się problem określenia momentu, w którym wyrok się uprawomocnia, a kiedy staje się również wykonalny. Z praktyki sądów kościelnych¹¹ wynika, że po zakończeniu postępowania wydany zostaje pierwszy wyrok, który *ex lege* (kan. 1679) staje się wykonalny po bezskutecznym upływie 15 dni na złożenie apelacji, liczonych od momentu ogłoszenia wyroku. Po upływie tego terminu sędzia wydaje dekret o wykonalności wyroku (*decretum exsecutorium*). Wyrok i dekret wykonawczy są to dwa osobne dokumenty.

Wspomniany piętnastodniowy termin zdaje się być kierowany wyłącznie do obrońcy węzła i rzecznika sprawiedliwości, jeżeli występują w procesie, wszak małżonkowie, którzy uzyskali wyrok na swoją korzyść (tj. stwierdzający nieważność ich małżeństwa), nie będą zainteresowani jego podważeniem. Owa dwuznaczność wynika z wprowadzonych przez Franciszka zmian, ponieważ uzyskanie takiego wyroku skutkuje jego natychmiastową wykonalnością (bez potrzeby przeprowadzania obligatoryjnego postępowania w drugiej instancji).

Zgodnie z kan. 1681, gdy wydano wyrok podlegający wykonaniu¹², można zwrócić się w każdym czasie do trybunału trzeciego stopnia (tj. Trybunału Roty Rzymskiej) w celu nowego wniesienia sprawy według kan. 1644¹³, przedstawiając nowe i poważne dowody lub argumenty w terminie zawitym trzydziestu dni od wniesienia zaskarżenia.

Natychmiast gdy wyrok staje się wykonalny, wikariusz sądowy zawiadamia o nim ordynariusza miejsca, w którym małżeństwo zostało zawarte. Ten zaś, na podstawie regulacji zawartej w kan. 1682 § 2, ma obowiązek dokonania stosownych adnotacji w księgach małżeństw i ochrzczonych. Po tym jak wyrok stwierdzający nieważność staje się wykonalny, strony mogą zawrzeć nowe małżeństwo, chyba że zostało to zabronione zakazem dołączonym do samego wyroku lub postanowieniem ordynariusza miejsca.

Wyrok stwierdzający nieważność małżeństwa kreuje stan wolny stron. Wyrok stwierdzający nieważność małżeństwa niweczy przeszkodę węzła za-

reformujący kanony Kodeksu prawa kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa. *Tekst łacińsko-polski*, Tarnów 2015, s. 7–34.

¹¹ Tak np. Sąd Metropolitalny w Katowicach.

¹² Ustawodawca kościelny nie rozróżnia pojęć „wykonalny” i „prawomocny”, jak czyni to polski ustawodawca.

¹³ Kan. 1644 § 1 stanowi, że jeżeli w sprawie dotyczącej stanu osób zostały wydane dwa zgodne wyroki (w obecnym stanie prawnym wystarczy jeden wyrok – K.P.), w każdym czasie można się odwołać do trybunału apelacyjnego, przedstawiając w zawitym terminie trzydziestu dni od wniesienia zaskarżenia nowe i poważne dowody lub argumenty. Trybunał apelacyjny w ciągu miesiąca od przedstawienia nowych dowodów i argumentów ma ustalić dekretem, czy nowe wniesienie sprawy należy dopuścić czy nie. Odwołanie się do nowego trybunału nie zawiesza wykonania wyroku, chyba że albo ustawa zastrzega inaczej, albo trybunał apelacyjny, według przepisu kan. 1650 § 3, nakaże zawieszenie.

kazującą zawarcia nowego związku małżeńskiego. Jak podkreśla P. Skonieczny, z wprowadzonych przez papieża Franciszka zmian co do liczby wyroków „wynika, że nie chodzi tylko o wyrok wydany w pierwszym stopniu, ale o jakikolwiek wyrok pozytywny, także na stopniu apelacyjnym”¹⁴.

Processus brevior

Na mocy *Mitis Iudex Dominus Iesus* papież Franciszek wprowadził nowy rodzaj procedury – proces małżeński skrócony przed biskupem (kan. 1683–1687). Do procesu tego mają zastosowanie art. 4 i 14–20 Zasad proceduralnych w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa¹⁵ dołączonych do *Mitis Iudex Dominus Iesus*. Jedynie do biskupa diecezjalnego należy orzekanie w sprawach o nieważność małżeństwa w procesie skróconym. Jak słusznie zauważa P. Majer, w regulacji tej można dostrzec podobieństwa do ustnego procesu spornego, również charakteryzującego się szybkością procedowania. Jednak procesu ustnego nie wolno stosować w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa (kan. 1691 § 2)¹⁶. W tym miejscu warto podkreślić, że do procesu skróconego mogą być dopuszczone tylko sprawy o stwierdzenie nieważności małżeństwa. Procedura ta nie dotyczy innych procesów małżeńskich uregulowanych w KPK. Proces biskupi nie jest również możliwy, gdy małżeństwo zaskarża rzecznik sprawiedliwości, a także po śmierci jednego lub obojga małżonków (kan. 1674).

Przesłanki do prowadzenia procesu skróconego określa kan. 1683, wskazując na zgodne żądanie obojga małżonków lub wyrażone przez jednego z nich za zgodą drugiego, oraz na oczywistą nieważność. Najważniejsze w procesie skróconym jest, aby okoliczności, na które powołują się oboje małżonkowie, były klarowne i w sposób niebudzący żadnych wątpliwości zostały przywołane już na początku procesu. Franciszek nie wskazuje wprost, o jakie konkretne zdarzenia chodzi. Słusznie zauważono w doktrynie, że otwarty katalog przykładów oczywistej nieważności małżeństwa zawarty w art. 14 zasad¹⁷

¹⁴ P. Skonieczny, *Komentarz do kanonu 1682*, [w:] *Praktyczny komentarz do Listu apostolskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. P. Skonieczny, Tarnów 2015, s. 151–152.

¹⁵ Franciscus PP., *Ratio procedendi in causis ad matrimonii nullitatem declarandam*, tekst polski: Franciszek, *List apostolski motu proprio...*, s. 35–45.

¹⁶ P. Majer, *Komentarz do kan. 1683*, w: *Praktyczny komentarz...*, s. 164.

¹⁷ Art. 14 § 1 zasad stanowi: „Wśród okoliczności dotyczących rzeczy lub osób, które dopuszczają rozpoznanie sprawy o nieważności małżeństwa, stosując proces skrócony według kan. 1683–1687, należy zaliczyć na przykład: taki brak wiary, który może prowadzić do symulacji konsensu lub błędu determinującego wolę, krótki czas pożycia małżeńskiego, aborcję dokonaną dla uniknięcia zrodzenia potomstwa, pozostawanie w relacji pozamałżeńskiej w czasie zawierania małżeństwa lub wkrótce po ślubie, podstępne zatajenie bezpłodności, poważnej choroby zakaźnej, potomstwa z wcześniejszego związku lub pozbawienia wolności, zawarcie małżeństwa z przyczyny całkowicie obcej życiu małżeńskiemu lub wynikające z nieoczekiwanej ciąży kobiety, użycie przemocy fizycznej w celu wymuszenia konsensu, brak używania rozumu potwierdzony dokumentacją medyczną”.

jest dość kontrowersyjny¹⁸. W rzeczywistości kwestię oddania sprawy do procesu skróconego ocenia wikariusz sądowy¹⁹ na podstawie doświadczenia życiowego i procesowego oraz posiadanej wiedzy prawniczej. W tym miejscu nie jest wymagana pewność moralna, o której mowa w kan. 1608.

Według kan. 1684 skarga powodowa oprócz elementów wymienionych w kan. 1504 winna: przedstawiać krótko, całościowo i jasno fakty, na których opiera żądanie; wskazać dowody, które mogłyby być natychmiast zebrane przez sędziego; zawierać w załączeniu dokumenty, na których opiera się żądanie. Wikariusz sądowy w tym samym dekrecie, w którym określa formułę wątpliwości, po powołaniu instruktora i asesora wzywa wszystkich, którzy powinni wziąć udział, na posiedzenie, które winno odbyć się w ciągu 30 dni (kan. 1685). O ile to możliwe, instruktor powinien zebrać dowody w ciągu jednego posiedzenia i wyznaczyć termin 15 dni na przedstawienie uwag na korzyść wężła oraz wniosków obrończych stron, jeżeli takie zgłaszają (kan. 1686). Po otrzymaniu akt i konsultacji z osobami występującymi w procesie biskup, gdy posiada moralną pewność²⁰ co do nieważności małżeństwa, winien wydać wyrok. W przeciwnym razie przekazuje sprawę do procesu zwykłego. Wyrok wraz z uzasadnieniem winien być jak najszybciej ogłoszony stronom. Zasady odwołania od wyroku zostały uregulowane podobnie jak uczyniono to w zwykłym procesie, z tą różnicą, że jeżeli wyrok został wydany przez metropolitę, przysługuje apelacja do najstarszego sufragana; od wyroku innego biskupa, który nie ma zwierzchnika niższego niż Biskup Rzymski, przysługuje apelacja do biskupa wybranego na stałe przez biskupa wydającego wyrok. W razie złożenia apelacji należy przekazać sprawę do procesu zwykłego na drugim stopniu, chyba że ma ona na celu jedynie zwłokę postępowania²¹.

Separacja małżonków

Wśród procesów małżeńskich prawodawca kościelny umieścił również sprawy o separację małżonków. Separacja polega na zawieszeniu praw i obowiązków małżeńskich przy zachowaniu wężła. Podobnie jak w prawie świeckim, ustawodawca kanoniczny wyróżnia separację faktyczną i prawną.

¹⁸ Zob. np. P. Majer, *Komentarz do art. 14 zasad*, [w:] *Praktyczny komentarz...*, s. 194. Podobnie uważa L. Adamowicz, *Okoliczności osób i rzeczy zezwalające na prowadzenie procesu skróconego*, [w:] *Proces małżeński według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. J. Krajczyński, Płock 2015, s. 100–107.

¹⁹ Od momentu wprowadzenia *processus bervior* do marca 2017 r. w Sądzie Metropolitalnym w Katowicach przeprowadzono dwa takie procesy.

²⁰ Szerzej na temat pewności moralnej zob. np. G. Dzierżon, *Pewność moralna w procesie skróconym i w procesie zwykłym*, [w:] *Proces małżeński według...*, s. 109–125.

²¹ Szerzej na temat procesu skróconego zob. np. W. Góralski, *Proces małżeński skrócony przed biskupem*, Płock 2017.

W kanonie 1151–1153 podane zostały słuszne przyczyny separacji, do których zaliczono: naruszenie zasad wyznaczających życie małżeńskie, tj. cudzołóstwo²², poważną cielesną szkodę małżonka lub dzieci, poważną duchową szkodę małżonka lub dzieci, złośliwe porzucenie współmałżonka. Kanon 1152 odnosi się do separacji trwałej, która zachodzi wówczas, gdy małżonek niewinny nie daruje winy małżonkowi, który zawinił cudzołóstwa. Domniemywa się milczące darowanie, jeśli przez okres sześciu miesięcy strona niewinna zachowała pożycie małżeńskie i nie odniosła się do władzy kościelnej lub państwowej (kan. 1152 § 2). Natomiast separacja czasowa powstaje, gdy jedno z małżonków stanowi źródło poważnego niebezpieczeństwa dla duszy lub ciała drugiej strony albo potomstwa, lub w inny sposób czyni zbyt trudnym życie wspólne, tym samym daje drugiej stronie zgodną z prawem przyczynę odejścia – bądź na mocy dekretu ordynariusza miejsca, bądź też, gdy niebezpieczeństwo jest bezpośrednie, również własną powagą (kan. 1153)²³.

Przedmiotem spraw o separację jest rozpoznanie i decyzja o skutkach dotyczących istoty małżeństwa. Zgodnie z kan. 1692 separacja osobowa małżonków ochrzczonych, jeżeli zgodnie z przepisami prawa nie zarządzo no inaczej w odniesieniu do poszczególnych miejsc, może być postanowiona dekretem biskupa diecezjalnego lub wyrokiem sędziego. Częściej zdarza się jednak, że w sprawach o separację orzeka sąd powszechny, co ustawodawca kanoniczny dopuszcza w kan. 1692 § 2 i 3.

Na gruncie prawa kanonicznego dopuszczono dwie drogi ustalenia separacji. Pierwsza z nich, administracyjna, dotyczy rozpoznania sprawy przez biskupa. Biskup wydaje decyzję w formie dekretu, w którym rozstrzyga o separacji małżonków oraz ustala kwestie dotyczące wychowania i utrzymania dzieci (kan. 1692 w zw. z kan. 1154). Drugim sposobem jest przeprowadzenie postępowania przed właściwym sądem lub trybunałem, według zasad procesu ustnego lub w zwyczajnym procesie spornym (kan. 1693 i 1694). Podobnie jak w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa, sędzia przyjmując sprawę o separację, powinien zastosować środki pastoralne, by małżonkowie pogodzili się i zostali skłonieni do wznowienia wspólnego pożycia małżeńskiego (kan. 1695). Ponadto, zgodnie z kan. 1696 w zw. z kan. 1433, w sprawach o separację obowiązkowo winien brać udział rzecznik sprawiedliwości, pod rygorem nieważności postępowania, gdyż sprawy te dotyczą dobra publicznego, a w szczególności rodziny i dzieci.

²² Cudzołóstwo stanowi bezpośrednie zanegowanie strony niewinnej jako małżonka. Ponadto musi być dokonane ze świadomością jego popełnienia oraz dopełnione. Zob. J. Hervada, *Komentarz do kan. 1152*, [w:] *Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz*, ed. polska na podstawie wyd. hiszpańskiego, red. P. Majer, Kraków 2011, s. 865.

²³ Jako przykład takiej sytuacji można podać poważną i zaraźliwą chorobę lub wystąpienie zaburzeń psychicznych połączonych z agresją, które godzą w pożycie małżeńskie, gdy jest to sytuacja oczywiście zawinioną przez jedną ze stron. *Ibidem*.

Warto podkreślić, że separacja nie narusza stanu osób w niej żyjących i według prawa zarówno kanonicznego, jak i cywilnego formalnie nadal są małżeństwem. Niezależnie zaś od przyczyn separacji zaleca się, aby małżonkowie, pobudzeni miłością chrześcijańską i zatroskaniem o dobro rodziny, przebaczyli sobie wzajemnie i nie zrywali wspólnoty małżeńskiej.

Proces w sprawie domniemanej śmierci współmałżonka

W prawie kanonicznym, odmiennie niż w polskim prawie cywilnym, nie ma instytucji ustawowego domniemania śmierci. I choć, jak już zostało podkreślone, procedura ta nie należy do kanonicznych procesów małżeńskich, to jest ona z nimi mocno powiązana. W tym miejscu należy mieć na uwadze m.in. regulacje kanonów stanowiących o jedności i nierozzerwalności małżeństwa, domniemaniu jego ważności (kan. 1056, 1060) oraz kan. 1066 wymagającego pewności, że nie ma przeszkód do zawarcia małżeństwa, aby było ono ważne i godziwie zawarte. Należy również pamiętać o instytucji pewności moralnej, która wymagana jest przy ponownym zawieraniu małżeństwa przez małżonka żyjącego.

Zgodnie z kan. 1707 ilekroć śmierć współmałżonka nie może być potwierdzona autentycznym dokumentem kościelnym lub świeckim, drugi małżonek nie jest uważany za wolnego od węzła małżeńskiego, chyba że biskup diecezjalny wydał deklarację o domniemanej śmierci. Zgodnie z kan. 1707 § 2 wydanie takiego dokumentu jest możliwe tylko po przeprowadzeniu odpowiedniego dochodzenia oraz osiągnięciu moralnej pewności o śmierci współmałżonka. Sama nieobecność współmałżonka, chociażby długotrwała, nie wystarcza.

Biskup może zlecić instrukcję procesu trybunałowi swojej diecezji lub właściwemu kapłanowi. Konieczny jest udział w procesie notariusza, nie jest zaś wymagana obecność obrońcy węzła, co nie znaczy, że kanon tego zabrania. Z uwagi na dobro wspólne i zgodnie z praktyką każdej kurii w procesie powinien uczestniczyć rzecznik sprawiedliwości. Po zakończeniu instrukcji procesowej wydanie orzeczenia leży w gestii biskupa, jeżeli osiągnął moralną pewność co do śmierci osoby nieobecnej lub zaginionej. Od dekretu biskupa odrzucającego prośbę lub od odmowy orzeczenia po zakończeniu procesu przysługuje odwołanie do Kongregacji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów²⁴.

Odmienne niż w prawie kanonicznym polski ustawodawca jednoznacznie wskazuje, w jakich okolicznościach i terminach osobę uznaje się za zmarłą (art. 29–32 kodeksu cywilnego – k.c.²⁵). Szczegółowy tryb postępowania

²⁴ Zob. L. Del Amo, *Komentarz do kan. 1707*, [w:] *Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz...* s. 1282.

²⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 459.

uregulowany został w kodeksie postępowania cywilnego (k.p.c.)²⁶. Ponadto ustawodawca świecki rozróżnia procedurę uznania za zmarłego (art. 526–534 k.p.c.) oraz postępowania o stwierdzenie zgonu (art. 535–538 k.p.c.)²⁷. Należy zaznaczyć, iż uzyskanie odpowiednich dokumentów, tj. postanowienia uznającego zaginionego za zmarłego lub postanowienia stwierdzającego zgon, wydanych przez sąd cywilny, ułatwia wszczęcie procedury opartej na kan. 1707. W razie posiadania takich dokumentów lub też aktu zgonu wydanego na ich podstawie sam proboszcz powinien mieć uprawnienia do sporządzenia tzw. protokołu przedmałżeńskiego oraz zezwolić na zawarcie nowego małżeństwa. Z uwagi na rozdzielność obu systemów nie ma takiej możliwości.

Matrimonium ratum et non consummatum

Kanon 1061 § 1 KPK stanowi, iż „ważne małżeństwo pomiędzy ochrzczonymi nazywa się tylko zawartym (*ratum tantum*), jeśli nie zostało dopełnione; zawartym i dopełnionym (*ratum et consummatum*), jeśli małżonkowie podjęli w sposób ludzki akt małżeński”. Kanon 1141 stanowi, iż takie małżeństwo (*ratum et consummatum*) nie może być rozwiązane żadną ludzką władzą. Skoro zatem małżeństwo ważnie zawarte nie zostało dopełnione, to może zostać rozwiązane na mocy procesu do dyspensy od małżeństwa zawartego a niedopełnionego. „Małżeństwo niedopełnione, zawarte przez ochrzczonych lub między stroną ochrzczoneą i stroną nieochrzczoneą, może być ze słusznej przyczyny rozwiązane przez Biskupa Rzymskiego, na prośbę obydwu stron lub tylko jednej, choćby druga się nie zgadzała” (kan. 1142). Możliwość rozwiązania dotyczy małżeństwa ważnie zawartego, ale niedopełnionego poprzez akt fizyczny (stosunek seksualny) w rozumieniu kan. 1061 § 1²⁸. Małżeństwo jest niedopełnione wówczas, gdy małżonkowie nie mieli ze sobą po ślubie pełnego aktu płciowego. Na akt płciowy składają się następujące elementy:

- a) *erectio membri virilis*,
- b) *penetratio etsi partialis vaginae mulieris*,
- c) *ibique seminis depositio seclusa qualibet investigatione circa naturam ipsius liquidi seminalis*²⁹.

²⁶ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 1822 z późn. zm.

²⁷ W obu przypadkach wnioski składany do sądu wystarczy jedynie uprawdopodobnić. Zob. art. 529 § 2, 534 oraz 538 k.p.c.

²⁸ Szerzej na temat dopełnienia małżeństwa w „sposób ludzki” zob. np. R. Krajewski, *Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań*, Warszawa 2009.

²⁹ „Communicationes” 1974, s. 178–198; por. T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 3: *Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1996, s. 126.

Natomiast *ejaculatio seminis in testiculi selaborati* nie jest istotną częścią aktu małżeńskiego³⁰.

Rozwiązanie małżeństwa niedopełnionego jest możliwe tylko wówczas, gdy obie strony są ochrzczone lub też jedna jest ochrzczone, a druga nieochrzczone. Nie są objęte tą możliwością małżeństwa, w których oboje małżonkowie są nieochrzczeni³¹. Mimo iż w łacińskim tekście kan. 1142 nie pojawia się słowo *ratum*, to jednak w polskim tłumaczeniu tego kanonu możemy przeczytać: „Małżeństwo niedopełnione, ‘zawarte’ [...]”. Zatem słowo „zawarte” jest jedynie posiłkowym słowem wprowadzonym przez tłumacza, a nie odnosi się do kategorii *matrimonium ratum*. Norma kan. 1142 rozróżnia więc dwie kategorie małżeństw niedopełnionych: to, które istnieje pomiędzy ochrzczoneymi i nazywa się, jak stanowi kan. 1061 § 1 – *ratum*, i to, które istnieje pomiędzy stroną ochrzczoneą i nieochrzczoneą, i któremu prawodawca takiej kategorii nie przypisuje³².

Procedura rozwiązania małżeństwa zawartego, lecz niedopełnionego ma na celu uzyskanie reskryptu dyspensy papieskiej. Instytucja dyspensy w Kościele katolickim oznacza zwolnienie od obowiązujących przepisów prawa kościelnego w przypadkach szczególnych (kan. 85). Ma ona charakter normy korygującej w wypadkach, których słusność naturalna domaga się, aby kompetentna władza niejako zawiesiła na moment skuteczność ustawy³³. Jak podkreśla się w doktrynie, proces ten nie ma charakteru sądowego, lecz administracyjny, ponieważ nie ma tutaj sporu, lecz inicjuje go prośba o łaskę. Skutkiem udzielonej dyspensy zostaje rozwiązany węzeł małżeński, który powstał przez wyrażenie zgody małżeńskiej, ale ze względu na szczególne dobro dusz strony zostają zwolnione z obowiązków, jakie zaciągnęły z chwilą zawarcia małżeństwa. Dyspensa papieska nie jest wyrokiem, czyli aktem sprawiedliwości, ale aktem łaski, a taki akt można uzyskać nie poprzez działanie zlecone, a tylko własne.

Rozwiązanie małżeństwa dokonuje się przez akt władzy papieskiej, która nie może być nikomu delegowana. Chodzi tutaj o użycie w pełni władzy najwyższej. KPK stanowi w kan. 1698 § 1, iż tylko Stolica Apostolska rozpoznaje fakt niedopełnienia małżeństwa i istnienie słusznej przyczyny do udzielenia dyspensy. Dyspensa natomiast udzielana jest przez samego Bi-

³⁰ Sacra Congregatio pro Doctrina Fidei, *Decretum circa impotentiam quae matrimonium dirimit*, „Acta Apostolicae Sedis” 1977, s. 426.

³¹ Norma kan. 1142 wprowadza kategorie małżeństwa niedopełnionego między ochrzczoneymi (*matrimonium non consummatum inter baptizatos*) i małżeństwa niedopełnionego pomiędzy stroną ochrzczoneą i nieochrzczoneą (*matrimonium non consummatum inter partem baptizatam et non baptizatam*), które mogą zostać ze słusznej przyczyny rozwiązane przez Biskupa Rzymskiego. A. Wójcik, *Konsekwencje prawne dopełnienia i niedopełnienia małżeństwa w prawie kanonicznym*, „Analecta Cracoviensia” 2012, nr 44, s. 307.

³² *Ibidem*.

³³ F. Bączkiewicz, J. Baron, W. Stawinoga, *Prawo kanoniczne*, t. 1, Opole 1957, s. 262.

skupa Rzymskiego (kan. 1698 § 2). Właściwym do przyjęcia pisma, w którym prosi się o udzielenie dyspensy, jest biskup diecezjalny stałego lub tymczasowego zamieszkania petenta, który, jeżeli stwierdzi, że prośba jest uzasadniona, winien zarządzić instrukcję procesu (kan. 1699 § 1). W postępowaniu tym winien zawsze uczestniczyć obrońca węzła (kan. 1701 § 1), którego zadaniem jest czuwanie nad tym, by bezpodstawnie wniesione pismo nie naruszyło kan. 1141 KPK. Jego udział jest konieczny do ważności procesu. Podczas instrukcji należy przesłuchać oboje małżonków i zachować, jeśli to jest możliwe, kanony o gromadzeniu dowodów w zwyczajnym procesie spornym i w sprawach o nieważność małżeństwa, jeżeli tylko dadzą się pogodzić z charakterem tego postępowania (kan. 1702). Po zamknięciu instrukcji procesu wszystkie akta, wraz ze swoim wnioskiem i uwagami obrońcy węzła, biskup przesyła do Stolicy Apostolskiej (kan. 1705)³⁴. Tam, zgodnie z *motu proprio* Benedykta XVI *Quaerit Semper*³⁵, sprawę rozpoznaje Trybunał Roty Rzymskiej. Reskrypt dyspensy przesyła Stolica Apostolska do biskupa; on zaś zawiadamia o reskrypcie strony, a ponadto zleca proboszczowi zarówno miejsca zawarcia małżeństwa, jak i przyjęcia chrztu, aby została dokonana adnotacja o udzielonej dyspensie w księdze małżeństw i ochrzczonych (kan. 1706)³⁶.

Szczegółowy sposób prowadzenia tego procesu winien być zgodny z wytycznymi Kongregacji Sakramentów zawartymi w *Regulae servandae* z dnia 7 maja 1923 r.³⁷ Dostarczają one 106 reguł – szczegółowych norm postępowania przy gromadzeniu materiału dowodowego. W dniu 7 marca 1972 r.

³⁴ W. Góralski, *Małżeństwo kanoniczne...*, s. 350.

³⁵ Benedictus PP. XVI, *Litterae apostolicae motu proprio datae „Quaerit semper” quibus Constitutio apostolica Pastor bonus immutatur atque quaedam competentiae a Congregatione de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum ad novum Officium de processibus dispensationis super matrimonii rato et non consummato ac causis nullitatis sacrae Ordinationis, apud Tribunal Rotae Romanae constitutum, transferuntur*, „Acta Apostolicae Sedis” 2011, s. 569–571; tekst polski: *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, t. 2, red. i oprac. M. Sitarz, A. Romanko, U. Wasilewicz, P. Zając, Lublin 2013, s. 221–225. Na mocy tego *motu proprio* zniesiono art. 67 i 68 i wprowadzono § 2 i § 3 do art. 126 konstytucji *Pastor Bonus*. Zob. Ioannes Paulus PP. II, *Constitutio apostolica „Pastor Bonus” de Curia Romana*, „Acta Apostolicae Sedis” 1988, s. 841–930; tekst polski: *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, t. 1, red. i oprac. M. Sitarz, A. Romanko, U. Wasilewicz, P. Zając, Lublin 2006, s. 217–257.

³⁶ Szerzej na ten temat zob. F. Bączkiewicz, J. Baron, W. Stawinoga, *Prawo kanoniczne*, t. 2, Opole 1958, s. 315–317; I. Grabowski, *Prawo kanoniczne*, Warszawa 1948, s. 410–411; S. Biskupski, *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, Warszawa 1956, s. 411–414; W. Szafranski, *Rzymskokatolickie prawo małżeńskie po drugim Soborze Watykańskim*, Poznań 1971, s. 267–270; M.A. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Katowice 1987, s. 393–400; P.M. Gajda, *Prawo małżeńskie Kościoła Katolickiego*, Tarnów 2000, s. 227–232; G. Bartoszewski, *Postępowanie w procesie o uzyskanie dyspensy od małżeństwa zawartego, ale niedopełnionego*, „Kościół i Prawo” 1990, t. 7, s. 119–132; K. Dullak, *Postępowanie o dyspensę w sprawach super rato*, „Ius Matrimoniale” 2003, s. 147–177.

³⁷ *Regulae servandae in processibus super matrimoniorato et non consumato*, „Acta Apostolicae Sedis” 1923, s. 389–413.

Kongregacja Sakramentów wydała instrukcję *Dispensationis matrimonii*³⁸ usprawniającą i upraszczającą proces o udzielenie dyspensy *super rato*. Instrukcja ta nie zniosła, ale uzupełniła *Regulae servandae*, które nadal obowiązują. Wreszcie 20 grudnia 1996 r. Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów wydała pismo okólne *De processu super matrimonio rato et non consummato*³⁹, w którym zawarła szereg wskazówek o charakterze duszpasterskim.

Rozwiązanie małżeństwa *in favorem fidei*

Instytucja rozwiązania małżeństwa na korzyść wiary przez przywilej Pawłowy (*privilegium paulinum*)⁴⁰ unormowana jest w kanonach kan. 1143–1147 i 1050 KPK, a także w instrukcjach Kongregacji Nauki Wiary *Ut notum est* (Instrukcja o rozwiązaniu małżeństwa na mocy przywileju wiary)⁴¹, *Processum* (Normy proceduralne prowadzenia procesu o rozwiązanie węzła małżeńskiego na mocy przywileju wiary)⁴², *Potestas Ecclesiae (Normae de confidentio processu pro solutione vinculi matrimonialis in favorem fidei)*⁴³. Zastosowanie powyższej procedury odnosi się do osób, które zawarły ważne małżeństwo według prawa naturalnego przed przyjęciem chrztu. Skutkuje ona przyznaniem stronie, która przyjęła następnie chrzest, możliwości zawarcia nowego małżeństwa, gdy strona niewierząca odchodzi. Uważa się, że strona nieochrzczona odchodzi, jeżeli nie chce mieszkać ze stroną ochrzczone lub mieszkać z nią w zgodzie bez obrazy Stwórcy, chyba że strona ochrzczona po przyjęciu chrztu dała słuszny powód odejścia (kan. 1143). Jeżeli strona ochrzczona wstępuje w nowy związek małżeński, to pierwsze małżeństwo naturalne (legalne) zostaje wówczas rozwiązane *ipso facto* w momencie utworzenia nowego związku.

Do prowadzenia procesu w sprawach dotyczących przywileju Pawłowego kompetentny jest ordynariusz miejsca tej strony, która przyjęła chrzest. Aby można było skorzystać z przywileju wiary, należy spełnić następujące wymagane przez KPK warunki:

³⁸ „Acta Apostolicae Sedis” 1972, s. 244–252.

³⁹ *Enchiridion Vaticanum. Documenti Officialidella Santa Sede 1986–1987*, t. 10, Bologna 1991, s. 754–769.

⁴⁰ Tzw. przywilej wiary, przywilej Pawłowy, to prawo do rozwiązania małżeństwa przez osoby, które przyjęły chrzest, będąc wcześniej w związku małżeńskim, w sytuacji gdy dotychczasowy małżonek nie chce utrzymywać dalej związku. Biblijnych podstaw należy szukać w pierwszym liście św. Pawła do Koryntian (1 Kor 7,12–15).

⁴¹ *Congregatio pro Doctrina Fidei. Documenta inde a Concilio Vaticano secundo expleto edita (1966–1985)*, Vaticanus 1985, s. 65–66; tekst polski: *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1966–1994*, tł. i oprac. Z. Zimowski, J. Królikowski, Tarnów 1995, s. 66–67.

⁴² *Ibidem*, s. 67–71 (tekst polski s. 68–71).

⁴³ *Enchiridion Vaticanum. Documenti Officiali della Santa Sede 2001*, t. 20, Bologna 2004, s. 402–423.

1) ważne zawarcie małżeństwa przez osoby nieochrzczone, np. w USC; jego dopełnienie lub nie;

2) przyjęcie chrztu tylko przez jedną ze stron; jeślioby obydwójce małżonkowie zostali ochrzczeni, rozwiązanie tego małżeństwa byłoby możliwe jedynie wówczas, gdyby po chrzcie nie zostało dopełnione (kan. 1142);

3) wzbranianie się nieochrzczonego współmałżonka przed wspólnym i zgodnym życiem w małżeństwie ze stroną ochrzczoneą;

4) stwierdzenie odmowy zgodnego współżycia w małżeństwie uzyskane w wyniku skierowania tzw. interpelacji (kan. 1143, 1144 § 1).

Ponadto zgodnie z instrukcją Kongregacji Nauki Wiary do ważnego rozwiązania małżeństwa są bezwzględnie wymagane następujące warunki:

1) aby żadna ze stron nie przyjęła chrztu w czasie trwania małżeństwa naturalnego;

2) aby po ewentualnym przyjęciu chrztu strona nieochrzczonea nie nawiązała pożycia małżeńskiego;

3) aby osoba nieochrzczonea lub ochrzczonea poza Kościołem katolickim pozostawiła stronie katolickiej wolność i możliwość wyznawania własnej religii oraz ochrzczenia i wychowania po katolicku dzieci (art. I instrukcji *Ut notum est*)⁴⁴.

Dodatkowe wymogi to:

1) aby nie było żadnej możliwości wznowienia życia małżeńskiego powodującej radykalną i nieusuwalną niezgodę;

2) aby z udzielenia przywileju nie wynikło zgorszenie publiczne lub poważne zdziwienie;

3) aby strona prosząca nie była winna rozbicia prawowitego małżeństwa, a strona katolicka, z którą ma być zawarte lub uważnione nowe małżeństwo, nie spowodowała z własnej winy separacji małżonków;

4) aby druga strona pierwszego małżeństwa była zapytana w tej sprawie, jeśli jest to możliwe, i rozumnie nie sprzeciwiała się;

5) aby strona prosząca o rozwiązanie małżeństwa zatroszczyła się o religijne wychowanie dzieci z pierwszego małżeństwa;

6) aby słusznie, czyli zgodnie z wymogami sprawiedliwości, zabezpieczono przyszłość opuszczonemu współmałżonkowi i ewentualnemu potomstwu;

7) aby strona katolicka, z którą miałyby być zawarte nowe małżeństwo, żyła zgodnie z przyrzeczeniami chrzcielnymi i troszczyła się o nową rodzinę (art. II instrukcji *Ut notum est*)⁴⁵.

Aby uniknąć nadużyć oraz w celu uzyskania pewności co do możliwości skorzystania z przywileju wiary, w KPK przewiduje się instytucję tzw. in-

⁴⁴ Ten warunek należy zabezpieczyć w formie przyrzeczenia.

⁴⁵ Szerzej na ten temat zob. S. Świączny, *Nierozzerwalność małżeństwa a rozwiązanie małżeństwa w prawie kanonicznym*, Katowice 2004, s. 116–128; G. Dzierżon, „*Privilegium fidei*” w *kanonicznym prawie małżeńskim*, „*Ius Matrimoniale*” 2005, s. 86–98; B. Nowakowski, *Rozwiązanie małżeństwa „in favorem fidei”*. Źródła, ewolucja, aktualne normy, Poznań 2013.

terpelacji mającej na uwadze poznanie stanu faktycznego⁴⁶. Procedura rozpytania strony została dokładnie opisana w kanonach 1144–1145. Przeprowadza się ją, aby ustalić, jakie są zamiary strony nieochrzczonej. Instytucja ta w procedurze rozwiązania węzła na mocy przywileju Pawłowego nabiera znaczenia o tyle, że jej pominięcie uniemożliwia skorzystanie z przywileju wiary. W interpelacjach strona nieochrzczonej jest pytana, czy nie chciałaby przyjąć chrztu, a przynajmniej czy godzi się na zgodne mieszkanie ze stroną ochrzczonej, bez obrazy Stwórcy (kan. 1144 § 1). Te urzędowe zapytania powinny nastąpić po chrzcie (kan. 1144 § 2). Na podstawie poważnej przyczyny ordynariusz miejsca może jednak zezwolić na skierowanie urzędowych zapytań przed chrztem, a nawet od nich zwolnić, zarówno przed chrztem, jak i po chrzcie, jeśli z dochodzeń, choćby ogólnych i pozasądowych, wywnioskuje, że nie można ich skierować lub że będą bezowocne (kan. 1144 § 2).

W perspektywie *privilegium fidei*, jeśli pojawia się problem dopełnienia, to tylko w odniesieniu do ewentualnego aktu małżeńskiego, który byłby dokonany po przyjęciu przez obie strony chrztu. Żadna z norm nie zwraca uwagi na pożycie lub jego brak przed faktem chrztu obu stron⁴⁷.

Obecne, podobnie jak wcześniejsze normy proceduralne dotyczące rozwiązania małżeństwa *in favorem fidei*, w sposób bardzo szczegółowy regulują dochodzenie na temat braku chrztu małżonków w trakcie ich wspólnego pożycia. Dochodzenie to obejmuje przesłuchanie pod przysięgą małżonka, który twierdzi, że nie jest ochrzczonej, jak również rodziców i krewnych. Świadkowie powinni być przesłuchani nie tylko w sprawie okoliczności nieudzielenia chrztu, lecz także innych okoliczności, z których w sposób wiarygodny i prawdopodobny wynikałoby, że chrzest nie został udzielony. Ponadto należy także skontrolować księgi ochrzczonej w tych miejscach, w których przebywała osoba, która twierdzi, że nie jest ochrzczonej. Trzeba to uczynić zwłaszcza w kościołach, do których uczęszczała osoba zainteresowana (art. 6 *Processum*).

Ponadto, w kanonach 1148–1149 uregulowany został tzw. przywilej Piotrowy⁴⁸. Dotyczy on rozwiązania małżeństwa osób nieochrzczonej lub między stroną ochrzczonej a nieochrzczonej na podstawie pełni władzy papieskiej *in favorem fidei*. Innymi słowy – jedynie papież ma władzę stosowania tego przywileju.

⁴⁶ Szerzej na ten temat np. W. Góralski, *Małżeństwo kanoniczne...*, s. 355.

⁴⁷ A. Wójcik, *op. cit.*, s. 316.

⁴⁸ Nazwa „przywilej Piotrowy” pochodzi stąd, iż dyspensy dokonuje papież, który jest następcą św. Piotra. Podstawą jest zastosowanie tzw. władzy kluczy. W myśl tego przeświadczenia papież, który jest następcą Piotra Apostoła, sprawuje pełną władzę *potestas vicaria* we wszystkim, co dotyczy religii i Kościoła (w tym małżeństwa). Fundamentem tego twierdzenia jest tekst z Ewangelii św. Mateusza: „I tobie dam klucze królestwa niebieskiego; cokolwiek zwiążesz na ziemi, będzie związane w niebie, a co rozwiążesz na ziemi, będzie rozwiązane w niebie” (Mt 16,19).

Jeśli małżonek po przyjęciu chrztu w Kościele katolickim nie może ze współmałżonkiem nieochrzczonym wspólnie zamieszkać z racji uwięzienia lub prześladowania (jednej lub drugiej strony), wolno mu zawrzeć nowe małżeństwo, chociażby w tym czasie druga strona przyjęła chrzest. Obojętne jest, kiedy druga strona go przyjęła – czy przed przyjęciem tego sakramentu przez dotychczasowego współmałżonka, czy też już po przyjęciu chrztu przez niego. W tej sytuacji trzeba jednak zachować normę kan. 1141, który stanowi o nierozzerwalności małżeństwa dopełnionego. Tym samym po przyjęciu chrztu także przez drugą stronę ich małżeństwo nie może zostać dopełnione⁴⁹.

Jurysdykcja sądów kościelnych i sądów państwowych w sprawach małżeńskich

Fundament określający wzajemne relacje między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem Katolickim stanowi art. 25 ust. 3 Konstytucji RP⁵⁰. Analogiczną gwarancję prawną zawiera artykuł 1 Konkordatu⁵¹. W kanonie 22 KPK zawarto odesłanie, zgodnie z którym „ustawy państwowe, do których odsyła prawo kościelne, należy zachować z tymi samymi skutkami w prawie kanonicznym, na ile nie są przeciwne prawu Bożemu i o ile prawo kanoniczne niczego nie zastrzega”. Z kolei art. 2 ustawy o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁵² stanowi, iż „Kościół rządzi się w swych sprawach własnym prawem, swobodnie wykonuje władzę duchowną i jurysdykcyjną oraz zarządza swoimi sprawami”. Przywołany przepis „bardzo dobitnie świadczy o autonomii prawa kanonicznego w stosunku do prawa polskiego. Oba porządki prawne jednak wzajemnie na siebie oddziałują”⁵³. Próba określenia tych relacji wymaga ustalenia, czy prawodawca państwowy rości sobie prawo determinowania treści pra-

⁴⁹ Szerzej na ten temat zob. F. Bączkiewicz, J. Baron, W. Stawinoga, *op. cit.*, t. 2, s. 315–317; I. Grabowski, *op. cit.*, s. 411–414; S. Biskupski, *op. cit.*, s. 415–427; W. Szafrński, *op. cit.*, s. 271–272; M.A. Żurowski, *op. cit.*, s. 393–400; P.M. Gajda, *op. cit.*, s. 227–232.

⁵⁰ Przepis art. 25. ust. 3 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. stanowi, że „Stosunki między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie [...]”.

⁵¹ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318. Przepis art. 1 Konkordatu stanowi: „Rzeczpospolita Polska i Stolica Apostolska potwierdzoną, że Państwo i Kościół Katolicki są – każde w swej dziedzinie – niezależne i autonomiczne oraz zobowiązują się do pełnego poszanowania tej zasady we wzajemnych stosunkach i we współdziałaniu dla rozwoju człowieka i dobra wspólnego”.

⁵² Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, t.j. Dz.U. z 2013 r., poz. 1169 z późn. zm.

⁵³ A. Rzepecki, *Funkcjonowanie prawa kanonicznego w polskim porządku prawnym – zarys tematu*, „Acta Erasmiana. Varia” 2013, t. 5, s. 165.

wa kanonicznego i sprawowania nad nim kontroli, a także jaki jest zakres autonomii prawnej Kościoła katolickiego w Polsce⁵⁴.

Kwestie związane z jurysdykcją sądów powszechnych i sądów kościelnych bez wątpienia wyjaśnia art. 10 ust. 3⁵⁵ i 4 Konkordatu⁵⁶. Powyższe rozwiązanie ma swoje uzasadnienie w specyfice prawa kanonicznego. Jak twierdzi W. Góralski, „prawo kościelne i prawo świeckie nie są gatunkami tego samego rodzaju prawa”⁵⁷.

Rozdzielenie jurysdykcji sądów państwowych i kościelnych podkreślone zostało w wyroku Sądu Najwyższego z 17 listopada 2000 r., sygn. akt V CKN 1364/2000⁵⁸. Uznano w nim, że pomimo ratyfikacji Konkordatu zgodnie z art. 1 § 2 i 3 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (dalej: k.r.o.)⁵⁹ nadal obowiązuje przyjęta w prawie polskim koncepcja małżeństwa jako związku świeckiego. Sąd Najwyższy zaznaczył, że „zawsze o losie małżeństwa świeckiego orzekają sądy państwowe. Rozdzielność jurysdykcji sądów kościelnych i świeckich wynika w szczególności z zasadniczych różnic istniejących pomiędzy prawem polskim a prawem kanonicznym w odniesieniu do przyczyn ważności i ustania małżeństwa, a nawet – co do istoty małżeństwa”. Dlatego według Sądu Najwyższego „orzeczenie sądu kościelnego o ważności bądź o ustaniu małżeństwa kanonicznego nie może mieć prejudycjalnego wpływu na orzeczenie sądu państwowego o ważności lub o ustaniu świeckiego związku małżeńskiego tych samych małżonków”. Obiektem zainteresowania sądu cywilnego są sytuacje, które miały miejsce po zawarciu związku małżeńskiego. Natomiast sąd kościelny bierze pod uwagę sytuację sprzed ślubu i sam moment zawarcia małżeństwa.

Istotnym elementem określenia wzajemnych relacji obu systemów jest rozważenie kwestii, czy sąd kościelny może stosować prawo polskie i odwrotnie. Remigiusz Sobański wyróżnia kilka grup kanonów, w których następuje odesłanie do prawa świeckiego⁶⁰. Są to m.in. kanony, w których prawo świeckie jedynie się wzmiankuje, czego konsekwencją jest to, że normy świeckie nie wywierają żadnych skutków na forum kanonicznym; kanony,

⁵⁴ D. Walencik, *Prawo kanoniczne (wewnętrzne) związków wyznaniowych a prawo polskie*, „Przebieg Sądowy” 2013, nr 5, s. 11.

⁵⁵ „Orzekanie o ważności małżeństwa kanonicznego, a także w innych sprawach małżeńskich przewidzianych w prawie kanonicznym, należy do wyłącznej kompetencji władzy kościelnej”.

⁵⁶ „Orzekanie w sprawach małżeńskich w zakresie stosunków w prawie polskim należy do wyłącznej kompetencji sądów państwowych”.

⁵⁷ W. Góralski, *Miejsce prawa kanonicznego w kulturze prawnej Europy*, „Forum Iuridicum” 2003, t. 2, s. 26.

⁵⁸ „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 2001, nr 9, poz. 126.

⁵⁹ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 682.

⁶⁰ R. Sobański, *Kanonizacja prawa „cywilnego” w prawie kanonicznym*, [w:] *Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Tomasza Dybowskiego*, red. J. Bleszyński *et al.*, Warszawa 1994, s. 305 i n.; podobnie I. Grabowski, *op. cit.*, s. 53.

w których nakazuje się lub zaleca przestrzeganie prawa świeckiego, gdzie chodzi o zagwarantowanie skuteczności właściwych czynności prawnych, kanonicznych, także na forum świeckim, oraz kanony, które przyznają skuteczność normom prawa polskiego na forum kanonicznym⁶¹. Jednakże relacja odwrotna, czyli stosowanie norm kanonicznych na gruncie prawa cywilnego, *prima facie* wydaje się być niedopuszczalna ze względu na art. 10 ust. 3 i 4 Konkordatu. Możliwe jest jednak wzajemne powiadomienie sądów o orzeczeniach zapadłych w sprawach małżeńskich po przeprowadzeniu postępowania określonego w art. 27 Konkordatu⁶². W doktrynie podnoszono postulat, aby orzeczenia sądów kościelnych wywoływały automatyczny skutek na gruncie prawa polskiego. Jak twierdzi Henryk Cioch, „orzeczenie stwierdzające nieważność małżeństwa winno wywołać automatycznie skutek cywilny”⁶³. Nie sposób jednak zgodzić się z tym stwierdzeniem z uwagi na zupełnie różny zakres postępowania dowodowego i skutki wyroków.

Sąd Najwyższy nie odmówił przyznania orzeczeniu sądu kościelnego stwierdzającemu nieważność małżeństwa znaczenia dowodowego w sądowym postępowaniu cywilnym, gdzie sąd poddaje ocenie wiarygodność i moc dowodów według własnego przekonania i na podstawie zebranego materiału. Należy podkreślić, że istnieje w tym kontekście doktrynalna niepewność, jaki charakter prawny przyznać dokumentom kościelnym: czy uznać je za dokumenty urzędowe, stanowiące urzędowe zaświadczenie tego, co zostało w nich zapisane, czy stanowią one dokumenty prywatne, stanowiące dowód, iż podpisana na nich osoba złożyła oświadczenie o określonej treści⁶⁴.

Można bez wątpienia przyjąć, że kanoniczne procesy małżeńskie stanowią formalne procedury, którym ustawodawca kościelny poświęca całą księgę VII KPK. Szczegółowy opis kolejno następujących po sobie czynności procesowych pozwala wysnuć wniosek, że kończący je wyrok lub dekret może bez wątpienia stanowić dowód w postępowaniu cywilnym. Takiemu dokumentowi (wyrokowi lub dekretowi), moim zdaniem, sędzia cywilny powinien nadać charakter dokumentu urzędowego. Traktując go jako jeden z dowodów w sprawie, nie powinien jednak przyjmować jego absolutnej skuteczności na gruncie prawa polskiego, bo to przeczyłoby zasadzie prawdy materialnej.

Należy mieć na uwadze, że inny charakter ma stwierdzenie nieważności małżeństwa w sądzie kościelnym, a inny unieważnienie małżeństwa przez

⁶¹ Szerzej na ten temat zob. np. P. Ciprotti, *Il nuovo Codice di diritto canonico: Rovita, motivazione e signifato*, Roma 1983, s. 523–535.

⁶² Przepis art. 27 Konkordatu stanowi: „Sprawy wymagające nowych lub dodatkowych rozwiązań będą regulowane na drodze nowych umów między Układającymi się Stronami albo uzgodnień między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej i Konferencją Episkopatu Polski upoważnioną do tego przez Stolicę Apostolską”.

⁶³ H. Cioch, *Głos w dyskusji*, [w:] *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego...*, s. 294.

⁶⁴ Zob. art. 244 i 245 k.p.c.

sąd cywilny, co jest kolejnym dowodem na to, że orzeczenie sądu kościelnego nie może być „automatycznie” przeniesione do prawa świeckiego. Różne rozumienie małżeństwa w prawie cywilnym i kanonicznym skutkuje pojawieniem się różnic w konstrukcji unieważnienia małżeństwa w prawie polskim i stwierdzenia jego nieważności w prawie kanonicznym⁶⁵. Jednocześnie trzeba zaznaczyć, że orzeczenie przez właściwy sąd cywilny rozwodu lub separacji na podstawie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego nie wywiera bezpośrednich skutków dla małżeństwa na płaszczyźnie prawa wewnętrznego Kościoła.

O ile za podobne, ale nie tożsame, można uznać procedurę stwierdzenia nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym i proces o unieważnienie małżeństwa w prawie polskim oraz jako podobne uznać skutki wyroków w zakresie stwierdzenia stanu wolnego stron, o tyle dodatkowe adnotacje i klauzule kościelne nie mają żadnego znaczenia ani odpowiednika na gruncie prawa cywilnego. Wyrok sądu kościelnego pomija sytuację dzieci, wskazując jedynie na domniemanie, że dzieci urodzone w małżeństwie, którego nieważność stwierdzono, pochodzą z małżeństwa⁶⁶. Ustawodawca kościelny w żaden sposób nie reguluje sytuacji materialnej dziecka ani współmałżonka, jak czyni to polski ustawodawca⁶⁷.

W sprawach o separację małżonków zazwyczaj orzeka wyłącznie sąd państwowy, co ustawodawca kościelny dopuścił wprost w kan. 1692 § 2 KPK. Odesłanie do prawa świeckiego zdaje się uzasadnione, ponieważ przy orzekaniu separacji stosuje się przepisy art. 57 i 58 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, w których mowa o rozwodzie, a sprawy te dotyczą zwykle cywilnych skutków małżeństwa. Jednak gdy proces o separację toczy się wyłącznie według przepisów prawa kanonicznego, również w tym miejscu wyrok lub dekret kościelny powinien stanowić dowód w sprawie cywilnej, a nie wywierać automatyczny skutek na płaszczyźnie cywilnej. Sąd kościelny zazwyczaj orzeka o separacji w trybie administracyjnym, z którym wiąże się pewna prostota postępowania. Zaś zdaniem Julity Przeradzkiej „jeżeli separacja została orzeczona przez sąd świecki, władza kościelna na podstawie takiego dokumentu cywilnego może orzec w formie dekretu, w trybie administracyjnym o wydaniu stosownej decyzji wywołującej skutki na polu prawa kanonicznego”⁶⁸. Z uwagi na zawilóść procedury cywilnej skuteczność orzeczenia świeckiego na gruncie kanonicznym wydaje się zasadna.

⁶⁵ Szerzej na ten temat zob. P. Kasprzyk, *Unieważnienie małżeństwa w polskim prawie kanonicznym a stwierdzenie nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym*, [w:] *Iustitia Civitas Fundamentum. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Wiesława Chrzanowskiego*, red. H. Cioch, A. Dębiński, J. Chaciński, Lublin 2003, s. 529 i n.

⁶⁶ Zob. kan. 1137–1140 KPK.

⁶⁷ Zob. np. art. 57 i n. k.r.o.

⁶⁸ J. Przeradzka, *Separacja w prawie polskim i kanonicznym – wykaz dokumentów wszczynających procedurę*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2016, nr 2, s. 122.

Procesy o dyspensę od małżeństwa zawartego a niedopełnionego oraz o rozwiązanie małżeństwa na mocy przywileju Pawłowego nie mają w ogóle jakichkolwiek analogii w prawie polskim. Uzyskanie dyspensy oraz rozwiązanie węzła ma mocy przywileju Pawłowego wiąże się z czysto duchowym charakterem małżeństwa kanonicznego. Nie sposób przyporządkować udzielenia dyspensy do żadnej uregulowanej w prawie polskim procedury ani czynności prawnej. Tym samym i w tych sytuacjach dokumenty kościelne powinny stanowić jedynie dowód na okoliczność aktualnej sytuacji życiowej małżonków, a nie decydować o ich statusie cywilnoprawnym.

Wnioski końcowe

W jednym z wyroków⁶⁹ Naczelny Sąd Administracyjny uznał, że KPK jest autonomicznym prawodawstwem Kościoła rzymskokatolickiego. Oznacza to, że akt ten nie mieści się w katalogu prawa powszechnie obowiązującego w Rzeczypospolitej Polskiej. Potwierdza to także sam KPK, który w kanonie 1 stwierdza, że kanony tego Kodeksu dotyczą jedynie Kościoła łacińskiego. „Uregulowania prawa kanonicznego są w szczególności uwzględniane w orzecznictwie Sądu Najwyższego i Sądów powszechnych na tle prawa cywilnego [...]. Naczelny Sąd Administracyjny [...] dostrzegł specyfikę prawa kanonicznego i jego autonomię, dopuszczając subsydiarne korzystanie z norm prawa kanonicznego”⁷⁰.

Nie ulega wątpliwości, że oba porządki wzajemnie na siebie oddziałują. Można przyjąć, że kan. 1055 § 1 zawiera definicję małżeństwa, której brakuje w k.r.o. W obu systemach wspólna jest zasada, iż małżeństwo cieszy się szczególną przychylnością prawa. Sprawy małżeńskie prowadzi się na podstawie odrębnych przepisów z zachowaniem zasad ogólnych występujących w obu systemach prawnych. Prawodawca kościelny przede wszystkim stoi na straży prawa Bożego. Ustawodawca cywilny stoi na straży porządku publicznego i społecznego. Zadanie to wykonuje poprzez normy, których gwarantem jest przymus państwowy. Jego działalność legislacyjna nie musi i często nie uwzględnia wartości wyższych. Dualizm systemów prawnych wyraźnie rozgraniczają przepisy Konkordatu.

Nie ulega wątpliwości, że Konkordat jest umową międzynarodową, która na mocy art. 87 Konstytucji RP jest źródłem powszechnie obowiązującego prawa. Jednak, określając wzajemny stosunek sądów kościelnych i sądów państwowych w sprawach małżeńskich, możliwe aczkolwiek skomplikowane jest zastosowanie jego postanowień wprost. Sytuację znacznie ułatwiłoby

⁶⁹ Zob. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 8 stycznia 2008 r., sygn. akt II GSK 286/07, „Orzecznictwo Sądów Powszechnych” 2009, nr 2, poz. 18.

⁷⁰ Zob. wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 9 lutego 2016 r., sygn. akt I OSK 2691/15, <http://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/A6EA06B668> (22.07.2017).

uchwalenie, zgodnie z art. 91 ust. 1 Konstytucji RP w zw. z art. 27 Konkordatu, ustawy o zakresie i mocy wiążącej orzeczeń wydanych przez poszczególne sądy, czy to świeckie, czy kościelne, lub podpisanie nowej, dodatkowej umowy między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską, właśnie w tym dotąd nieuregulowanym zakresie.

Instytucja małżeństwa, choć różnie rozumiana na gruncie prawa polskiego i prawa kanonicznego, ma swoje zasadnicze znaczenie dla dobra i poprawnego funkcjonowania zarówno społeczeństwa, jak i wspólnoty Kościoła. W procesie cywilnym małżonkowie występują przeciwko sobie nawzajem, a w Kościele niejednokrotnie, ale nie zawsze, wspólnie przeciwko małżeństwu, co zostaje każdorazowo podkreślone przez obligatoryjny udział obrońcy węzła małżeńskiego lub rzecznika sprawiedliwości.

Zróznicowanie procedur kościelnych stanowi wyraz jeszcze głębszej ochrony trwałości związku małżeńskiego. Głównym celem, jaki ustawodawca kościelny stawia przed małżonkami, jest chęć pojednania i odbudowy ich związku. Strony postępowania małżeńskiego prowadzonego na gruncie prawa cywilnego są z reguły nastawione na jak najszybsze zakończenie sprawy przy osiągnięciu jak największych zysków. Aspekt wspólnoty, a często i dobro dziecka, zostają zupełnie odrzucone. Stąd, moim zdaniem, słuszne jest wyraźne rozgraniczenie jurysdykcji w tych sprawach. Proces do dyspensy od małżeństwa zawartego a niedopełnionego czy ustanie małżeństwa na mocy przywileju wiary nie mają swojego świeckiego odpowiednika. W polskim prawie nie ma małżeństw nieważnych *ex lege*. Ponadto niezawisłość małżeństwa z przyczyn określonych w k.r.o. nie przesądza o jego nieważności według KPK. Jedynie postępowanie w sprawie domniemanej śmierci współmałżonka oraz procedury uznania za zmarłego, czy postępowania o stwierdzenie zgonu można uznać za podobne.

Formułując postulaty *de lege ferenda*, poza możliwością określoną w art. 27 Konkordatu, z której do tej pory nie skorzystano, wskazać można na wnioski podniesione już wcześniej przez Pawła Bednarskiego⁷¹. I choć autor ten analizuje delibację wyroków w prawodawstwie włoskim, kilka elementów pozostaje wspólnych, występujących również na gruncie prawa polskiego. Problematyczne pozostają kwestie np.: określenia momentu prawomocności danego orzeczenia, określenia kompetencji sędziego, wykluczenia wzajemnej sprzeczności orzeczeń⁷², wskazania organu, który ma orzekać o wiążącej wykładni, skuteczności zapadłego wyroku.

⁷¹ Zob. P. Bednarski, *Prześlanki delibacji orzeczenia kościelnego we włoskim sądzie apelacyjnym*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2013 nr 16, s. 43–63.

⁷² Np.: jak traktować wyrok stwierdzający rozwód, kiedy prawodawca kościelny nie przewiduje w ogóle takiej procedury, albo dekret udzielający dyspensy, która nie ma żadnego odpowiednika w polskim systemie prawnym; jak odnieść się do obligatoryjnego udziału rzecznika sprawiedliwości czy obrońcy węzła, skoro ustawodawca świecki nie przewiduje udziału tych osób w postępowaniu; jaką wartość przyznać wyrokom wydanym przez samego biskupa często nieposiadającego wiedzy prawniczej?

Mimo istnienia wielu luk uważam, że możliwe jest posiłkowe stosowanie orzeczenia sądu kościelnego przez sąd powszechny, gdyż przeprowadzone przed nim postępowanie dowodowe dotyczy tych samych małżonków, mimo że za przedmiot ma określenie stanu faktycznego sprzed zawarcia małżeństwa, a nie ustalanie relacji małżeńskich po ślubie. Jednak z uwagi na brak kanonicznej regulacji dotyczącej czysto materialnych skutków małżeństwa, jak również niedookreślenie sytuacji dziecka, nie należy przyjmować automatycznej skuteczności wyroku czy dekretu kościelnego.

Bibliografia

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.
Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318.
Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 682.
Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 459.
Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 1822 z późn. zm.
Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, t.j. Dz.U. z 2013 r., poz. 1169 z późn. zm.

Orzecznictwo

- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 8 stycznia 2008 r., sygn. akt II GSK 286/07, „Orzecznictwo Sądów Powszechnych” 2009, nr 2, poz. 18.
Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 9 lutego 2016 r., sygn. akt I OSK 2691/15, <http://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/A6EA06B668> (22.07.2017).
Wyrok Sądu Najwyższego z 17 listopada 2000 r., sygn. akt V CKN 1364/2000, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna” 2001, nr 9, poz. 126.

Materiały źródłowe

- Benedictus PP. XVI, *Litterae apostolicae motu proprio datae „Quaerit semper” quibus Constitutio apostolica Pastor bonus immutatur atque quaedam competentiae a Congregatione de Cultu Divino et Disciplina Sacramentorum ad novum Officium de processibus dispensationis super matrimonio rato et non consummato ac causis nullitatis sacrae Ordinationis, apud Tribunal Rotae Romanae constitutum, transferuntur*, „Acta Apostolicae Sedis” 2011; tekst polski: *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, t. 2, red. i oprac. M. Sitarz, A. Romanko, U. Wasilewicz, P. Zając, Lublin 2013.
Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Paulii Papae II promulgatus. Wprowadzony na mocy konstytucji apostolskiej *Sacrae disciplinae leges* z dnia 25 stycznia 1983 r., „Acta Apostolicae Sedis” 1983; tekst polski: *Kodeks prawa kanonicznego. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu. Tekst dwujęzyczny*, tł. E. Szafranowski, Poznań 2008.
„Communicationes” 1974.
Congregatio pro Doctrina Fidei, *Documenta inde a Concilio Vaticano secundo expleto edita (1966–1985)*, Vaticanus 1985; tekst polski: *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1966–1994*, tł. i oprac. Z. Zimowski, J. Królikowski, Tarnów 1995.
Enchiridion Vaticanum. Documenti Officialidella Santa Sede 1986–1987, t. 10, Bologna 1991.
Enchiridion Vaticanum. Documenti Officiali della Santa Sede 2001, t. 20, Bologna 2004.

- Franciscus PP., *Litterae apostolicae motu proprio datae „Mitis Iudex Dominus Iesus” qui bus canones Codicis Iuris Canonici de causis ad matrimonii nullitatem declarandam reformantur*, Vaticanus 2015; tekst polski: Franciszek, *List apostolski motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus” reformujący kanony Kodeksu prawa kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa. Tekst łacińsko-polski*, Tarnów 2015.
- Franciscus PP., *Ratio procedendi in causis ad matrimonii nullitatem declarandam*; tekst polski: Franciszek, *List apostolski motu proprio „Mitis Iudex Dominus Iesus” reformujący kanony Kodeksu prawa kanonicznego dotyczące spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa. Tekst łacińsko-polski*, Tarnów 2015.
- Ioannes Paulus PP. II, *Constitutio apostolica „Pastor Bonus” de Curia Romana*, „Acta Apostolicae Sedis” 1988; tekst polski: *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, t. 1, red. i oprac. M. Sitarz, A. Romanko, U. Wasilewicz, P. Zając, Lublin 2006.
- Regulae servandae in processibus super matrimoniorato et non consumato*, „Acta Apostolicae Sedis” 1923.
- Sacra Congregatio de Disciplina Sacramentorum, *Dispensationis matrimonii*, „Acta Apostolicae Sedis” 1972.
- Sacra Congregatio pro Doctrina Fidei, *Decretum circa impotentiam quae matrimonium dirimit*, „Acta Apostolicae Sedis” 1977.

Opracowania

- Adamowicz L., *Okoliczności osób i rzeczy zezwalające na prowadzenie procesu skróconego*, [w:] *Proces małżeński według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. J. Krajczyński, Płock 2015.
- Bartoszewski G., *Postępowanie w procesie o uzyskanie dyspensy od małżeństwa zawartego, ale niedopełnionego*, „Kościół i Prawo” 1990, t. 7.
- Bączkowicz F., Baron J., Stawinoga W., *Prawo kanoniczne*, t. 1, Opole 1957; t. 2, Opole 1958.
- Bednarski P., *Prześlanki delibacji orzeczenia kościelnego we włoskim sądzie apelacyjnym*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2013 nr 16.
- Biskupski S., *Prawo małżeńskie Kościoła rzymskokatolickiego*, Warszawa 1956.
- Cioch H., *Głos w dyskusji*, [w:] *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 14–16 stycznia 2003)*, red. A. Mezglewski, Lublin 2004.
- Ciprotti P., *Il nuovo Codice di diritto canonico: Rovita, motivazione e signifacato*, Roma 1983.
- Del Amo L., *Komentarz do kan. 1707*, [w:] *Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz*, ed. polska na podstawie wyd. hiszpańskiego, red. P. Majer, Kraków 2011.
- Dullak K., *Postępowanie o dyspensę w sprawach super rato*, „Ius Matrimoniale” 2003.
- Dzierżon G., *Pewność moralna w procesie skróconym i w procesie zwyczajnym*, [w:] *Proces małżeński według motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. J. Krajczyński, Płock 2015.
- Dzierżon G., *„Privilegium fidei” w kanonicznym prawie małżeńskim*, „Ius Matrimoniale” 2005, s. 86-98.
- Gajda P.M., *Prawo małżeńskie Kościoła Katolickiego*, Tarnów 2000.
- Góralski W., *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011.
- Góralski W., *Miejsce prawa kanonicznego w kulturze prawnej Europy*, „Forum Iuridicum” 2003, t. 2.
- Góralski W., *Proces małżeński skrócony przed biskupem*, Płock 2017.
- Góralski W., *Wokół małżeństwa kanonicznego*, Lublin 1993.
- Grabowski I., *Prawo kanoniczne*, Warszawa 1948.
- Hervada J., *Komentarz do kan. 1152*, [w:] *Kodeks prawa kanonicznego. Komentarz*, ed. polska na podstawie wyd. hiszpańskiego, red. P. Majer, Kraków 2011.
- Kasprzyk P., *Unieważnienie małżeństwa w polskim prawie kanonicznym a stwierdzenie nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym*, [w:] *Iustitia Civitas Fundamentum. Księga pa-*

- miątkowa ku czci Profesora Wiesława Chrzanowskiego*, red. H. Cioch, A. Dębiński, J. Chaćński, Lublin 2003.
- Krajewski R., *Prawa i obowiązki seksualne małżonków. Studium prawne nad normą i patologią zachowań*, Warszawa 2009.
- Leszczyński G., *Prawo wiernego do sprawiedliwego procesu*, „Prawo Kanoniczne” 2012, nr 4.
- Majer P., *Komentarz do art. 14 zasad*, [w:] *Praktyczny komentarz do Listu apostołskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. P. Skonieczny, Tarnów 2015.
- Majer P., *Komentarz do kan. 1683*, [w:] *Praktyczny komentarz do Listu apostołskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. P. Skonieczny, Tarnów 2015.
- Majer P., *Małżeństwo jako przedmiot zainteresowania Kościoła i państwa – prawo kanoniczne a małżeństwo cywilne*, [w:] *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego. Materiały I Ogólnopolskiego Sympozjum Prawa Wyznaniowego (Kazimierz Dolny, 14–16 stycznia 2003)*, red. A. Mezglewski, Lublin 2004.
- Nowakowski B., *Rozwiązanie małżeństwa „in favorem fidei”. Źródła, ewolucja, aktualne normy*, Poznań 2013.
- Pawluk T., *Prawo kanoniczne według Kodeksu Jana Pawła II*, t. 3: *Prawo małżeńskie*, Olsztyn 1996.
- Przeradzka J., *Separacja w prawie polskim i kanonicznym – wykaz dokumentów wszczynających procedurę*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2016, nr 2.
- Rzepecki A., *Funkcjonowanie prawa kanonicznego w polskim porządku prawnym – zarys tematu*, „Acta Erasiana. Varia” 2013, t. 5.
- Sienicka B., *Nieistnienie małżeństwa w prawie cywilnym a stwierdzenie nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2016, nr 2.
- Skonieczny P., *Komentarz do kanonu 1682*, [w:] *Praktyczny komentarz do Listu apostołskiego motu proprio Mitis Iudex Dominus Iesus*, red. P. Skonieczny, Tarnów 2015.
- Sobański R., *Kanonizacja prawa „cywilnego” w prawie kanonicznym*, [w:] *Z zagadnień współczesnego prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Tomasza Dybouskiego*, red. J. Bleszyński *et al.*, Warszawa 1994.
- Szafranski W., *Rzymskokatolickie prawo małżeńskie po drugim Soborze Watykańskim*, Poznań 1971.
- Świączny S., *Nierozzerwalność małżeństwa a rozwiązanie małżeństwa w prawie kanonicznym*, Katowice 2004.
- Walencik D., *Prawo kanoniczne (wewnętrzne) związków wyznaniowych a prawo polskie*, „Przeegląd Sądowy” 2013, nr 5.
- Wójcik A., *Konsekwencje prawne dopełnienia i niedopełnienia małżeństwa w prawie kanonicznym*, „Analecta Cracoviensia” 2012, nr 44.
- Żurowski M.A., *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Katowice 1987.

CANONICAL MARITAL PROCEEDINGS AND POLISH LAW

Abstract: The article shows individual marital processes which can be carried out according to the norms of the Code of Canon Law. The author describes *matrimonium non existens*, nullity process, *processus brevior*, separation in marriage, a trial in case of the death of a spouse, *matrimonium ratum et non consummatum*, marriage dissolution *in favorem fidei*. The relationship between church courts and state courts in matrimonial matters is also described. The analyses included in the thesis show that regardless of the existence of many similarities, the described procedures are two different proceedings, whose aim was to describe interactions between spouses.

Keywords: MARRIAGE, VOID MARRIAGE, NULLITY PROCESS, ANNULMENT OF MARRIAGE, MARRIAGE IN POLISH LAW, MARRIAGE IN CANON LAW